

УДК: 94(477.7)364.46:«18»

ГРОЗНИЙ Д.А.,

Одеський національний політехнічний університет

Грозний Дмитро Анатолійович (1968 р. н.). У 2002 р. закінчив історичний факультет Одеського національного університету. Нині – старший викладач кафедри історії та етнографії України Одеського національного політехнічного університету. Коло наукових інтересів – *історія православної церкви в Україні*.

БЛАГОДІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА НА ПІВДНІ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПО- ЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена формуванню та діяльності органів єпархіальної опіки, які займалися благодійною діяльністю на Півдні України в період реформ другої половини ХІХ століття.

Статья посвящена формированию и деятельности органов епархиальной опеки, которые занимались благотворительной деятельностью на Юге Украины в период реформ второй половины ХІХ столетия.

The article is devoted forming and activity of organs of diocese guardianship which carried on eleemosynary activity on South of Ukraine in the period of reforms to the second half of ХІХ century.

Коли Україна здобула незалежність, почалися перетворення в напрямку відродження її духовності і культури. Особливу роль у процесі розбудови Української держави відіграє налагодження цивілізованих відносин з церквою. Держава і церква зацікавлені в співробітництві. Державі потрібна допомога церкви для морального оздоровлення суспільства, піднесення його духовного і культурного стану.

Відновлення традицій доброчинності викликано тими соціально-економічними та політичними змінами, які відбувалися ще за часів перебудови в СРСР. В Україні з прийняттям закону про діяльність благодійних організацій вагому роль у поновленні добродійної ролі в гуманітарній та миротворчій сферах відіграла християнська церква.

Зацікавленість в ідеях благодійності викликає певний інтерес до її історії, а особливо, спонукає науковців до відновлення громадської діяльності не лише державних установ, суспільства, приватних персон, а й православної церкви.

Вивчення та аналіз цих проблем дає можливість застосовувати накопичений досвід у сучасних історичних умовах, сприяє налагодженню відносин співробітництва між представниками світських і церковних установ.

У вітчизняній історіографії проблема церковної доброчинності, у тому числі регіональної, не знайшла свого достатнього відображення. З початку 90-х рр. ХХ ст. значно зростає інтерес до історії благодійності як у вітчизняній історичній науці, так і в зарубіжній. Для сучасної історіографії є характерним вихід у світ праць з історії православ'я, у яких порушувалося питання доброчинної та культурно-освітньої діяльності православної церкви у ХVІІІ – на початку ХХ ст.

Останнім часом в Україні були захищені дисертації, присвячені історії окремих українських єпархій та історії православної церкви – праці С.І. Жилока, О.П. Тригуба, О.О. Федорчук та ін., але пенсійне забезпечення духовенства в цих

роботах свого достатнього відображення не набуло [1].

З підняттям питання про поліпшення матеріального побуту православного духовництва в багатьох єпархіях виявилось прагнення до створення нових форм соціального забезпечення емеритальних (пенсійних) кас з метою поліпшити побут позаштатних, вдів і сиріт духовного звання. Наскільки такі прагнення відповідають опікунським турботам уряду про духовництво, можна судити за відгуком обер-прокурора св. Синоду, який в одному зі своїх звітів (за 1868 рік) назвав їх взаємодією з урядом у важливій і важкій справі [2].

Емеритура, за загальноприйнятим поняттям і класичним визначенням, – це пенсійна каса, або додаткова пенсія, яку отримувало духовенство, що відслужило термін обов’язкової служби. Єпархіальні емеритальні каси значно сприяли поліпшенню утримання не тільки позаштатних, вдів і сиріт, але й членів церковного причту.

Статути єпархіальних емеритур ухвалювали, щоб пенсії видавалися відповідно до річного внеску, добровільно вибраному кожним членом церковного причту (від 3 руб до 100 руб), терміном від 10 до 35 років. Така установа в середині XIX століття мала характер не емеритури, а страхування капіталів. У 70-х роках XIX століття уряд ухвалив видавати за 35- і 25-річну службу пенсії і напівпенсії, відповідно до окладу або займаному за штатним розкладом місця [3]. Для посилення урядових пенсій та інших виплат видавалися емеритальні гроші. Так, емеритура військова була прийнята як зразок для єпархіальних емеритур, і останні повинні видавати пенсії за церковне служіння, відповідно до займаної посади в церковному причті. При порівнянні військової емеритальної каси та духовної можна було зрозуміти, що поручики і диякон не мають права на пенсію, призначену полковнику і настоятелю собору; але за проектом статуту єпархіальних емеритур за 1872 року причетник багатого приходу міг надбати, за вищий внесок у касу, пенсію, яка підходила настоятелю, а настоятель бідного приходу, за низький внесок, залишитися на пенсії, пристойній тільки причетнику. Щоб касові виплати мали значення пенсій, їх було розділено на священницькі, дияконські і причетницькі, а після введення в єпархії нових штатів (1885 р.) – на священницькі і церковнослужительські, подібно тому, як військова емеритура розділяє їх за числом військових чинів.

Наступні зміни мали відбутися для максимального сприяння поліпшенню утримання вдів і сиріт з родин церковного причту. Термін обов’язкової церковної служби, досі визначуваний 35 роками, пропонувалося скоротити в 25-річний, оскільки не можна вже приймати священницький сан в 20-річному віці, як дозволялося раніше, а тільки близько 30-річного віку; напівпенсії, видавані тим, хто не дослужив до обов’язкового терміну,

як багатьох років, так і декількох днів, замінити неповними пенсіями, виключаючи з повних стільки 1/25 частин, скільки не дослужено років до обов’язкового терміну і більшу половину року брати за круглий рік, а меншу виключати з рахунку. Священикам і церковнослужителям, що вийшли за штат за станом здоров’я, що не прослужили 25-річний термін, і вдовами як таких священноцерковнослужителів, так і померлих на церковній службі раніше служіння 25 років, видавати повні пенсії [4].

Статути зразка 1872 року єпархіальних емеритур, які передбачали нарахування пенсій у відповідності з внеском, дійсно сприяли грошовому забезпеченню священикам на випадок виходу за штат і сімействам померлого священнослужителя, членам церковного причту, службовцям у багатолюдних і багатих приходах, оскільки такі причти були здатні робити високі внески в 30-50 і 100 рублів. Але всі члени церковного причту, службовці в малолюдних і бідних приходах і їх сімейства прирікалися на важку убогість, при виході за штат перших і після смерті священика для його дружини і дітей, тому що більшість таких причтів не в змозі були робити внески навіть 5 рублів з одержуваного ними мізерного жалування від приходу; а з єпархіальних сум, що надходили в касу, виділялися для пенсій такі ж мізерні кошти, як їх власні внески.

Статути єпархіальних емеритур зразка 1872 року позбавляли пенсій не тільки всіх, що вийшли за штат, овдовілих і усиротілих, але і тих, які за виходом за штат і смертю не встигли зробити 10-річних внесків. Захід суворий і несправедливий, що не викликався жодною необхідністю і маскований помилковим доводом, що ніби міцність касового становища вимагає складання капіталу за допомогою попередніх 10-річних внесків. Більш гуманним було б, за християнською жалісливістю, надавати допомогу тим, хто вийшов за штат, овдовілим і осиротілим [5].

Статути єпархіальних емеритур зразка 1897 року піклувалися про забезпечення позаштатних, вдів і сиріт, обіцяючи їм пенсії до 450 руб, а щоб внески в касу були доступні для всіх, встановлювали їх навіть в 3 руб [6]. Але насправді більшість духовенства не в змозі були скористатися емеритальними пенсіями і в розмірі, встановленому св. Синодом за 35-річну службу єпархіальному духовництву, тому що для одержання таких пенсій потрібні внески, що перевищують статки більшості духовництва. Щоб священик міг скористатися пенсією в 90 рублів, статут московської емеритури вимагав від нього внесків протягом 35 років по 20 рублів щорічно; диякон за пенсію в 45 рублів повинен вносити в такий же термін по 10 крб і причетник – по 5 рублів для отримання пенсії в 22 руб 50 коп. При вимозі таких внесків члени церковного причту в єпархії, наприклад, що складається з

1000 штатів (при 1000 священників, 400 дияконів, 1600 причетників), для отримання вищезазначених пенсій, повинні вносити в касу щорічно по 32000 рублів та, окрім цього, звичайно вимагають внески від церков і з інших єпархіальних джерел і можуть принести користь навряд чи й половині учасників, тому що для цього потрібно дожити до 35-річного внеску.

З появою емеритальних кас на Півдні України вистачало їх сум на видачу пенсій в розмірі не меншому, встановленому св. Синодом, але для цього потрібно, щоб внески були доступні для найбідніших членів церковного причту. Цього і було б досягнуто, якщо весь відсотковий прибуток з касового капіталу призначався б для нагромадження й видачі пенсій. Щоб не обтяжувати духовенство і церкви зайвими внесками в касу, потрібно визначити: а) середню їх суму, яка мала поступати до каси для допомоги сімействам священницьким, дияконським і причетницьким; б) суму процентного доходу, необхідного для призначення їм пенсій і в) суму капіталу, який може дати необхідний процентний дохід. Так, якщо в єпархії середнє число сімейств, що мають щорічно звертатися за допомогою до каси, складатиметься з 14 священницьких, 6 дияконських і 20 причетницьких, то на видачу всім їм повних пенсій, визначених св. Синодом, буде потрібно 1980 рублів, а для одержання такої суми за допомогою 7,5 % доходу, потрібний річний касовий внесок в 26400 рублів.

Ця сума може бути розподілена на церкви і причти (якщо немає, окрім цих, інших джерел) для покриття її в такому порядку: дивлячись на співвідношення кількості членів церковного причту до числа прихожан у всій єпархії, міські церкви разом з причтами вноситимуть 20-30 рублів у відповідності до числа штатних службовців при церкві, а сільські – по 2-3 коп з кожного свого прихожанина, і внесок з сільського приходу, що складається з 1000 душ чоловічої статі, залежатиме від коштів церкви, і якщо турботами настоятеля доходи церковні будуть збільшені настільки, що без збитку для інших церковних витрат може бути проведений весь касовий внесок з одних церковних сум, у такому разі причт тієї церкви не вносить нічого з своїх коштів – за нього вносить церква. Духівництво повинно піклуватися, щоб емеритальні пенсії зробилися церковними, як у військовій емеритурі – урядовими [7].

У кожній єпархії Півдня України існували єпархіальні органи піклування, засоби яких складали внески всіх бідних позаштатних служителів, вдів і сиріт, не виключаючи й тих, хто користувався касовою допомогою. У південноукраїнських єпархіях виплати щорічної допомоги сягали до 10000 рублів, з них щорічно повинно було асигнуватися 60 сімействам на касові виплати 400 рублів. Ця сума разом з касовими залишками, що мали утворюватися від видачі деяким сімействам неповних пенсій,

поступала на користь позаштатних священників, овдовілих і усиротілих, що користуються однією мізерною піклувальною допомогою.

За проектом через 20 років з касового капіталу в 528000 рублів буде одержано прибуток з розрахунку 7,5 % річних 39600 рублів, з приєднанням до них 10000 рублів, виданих для допомоги опікуванню, складе 49600 рублів, з яких можуть бути видано пенсії 1000 сімействам: 350 священницьким, 150 дияконським, 500 причетницьким, які вийшли за штат, овдовілим і осиротілим до організації каси в кількості першим не менше 90 рублів, другим – 45 рублів, і останнім – 22 р. 50 коп. Залишки від видачі неповних пенсій збільшать показані цифри [8].

Статути єпархіальних емеритур не тільки без жодної користі для позаштатних вдів і сиріт, але і в збиток забезпечення їх, дбали про збільшення касового капіталу, залишаючи на початку певні пенсії без зміни. Число позаштатних і осиротілих сімейств через декілька років досягне найбільшої своєї цифри і перестане збільшуватися, але до каси звертатимуться безперервно.

Причинами створення єпархіальних органів станової опіки було тяжке фінансове становище позаштатного духовенства, вдів та сиріт церковнослужителів, а також неспроможність держави брати на себе повну соціальну відповідальність за сім'ї, які залишилися без засобів існування.

Способи поповнення коштів опікунства в усіх єпархіях були практично однаковими. Вони формувалися як з постійних, так і з випадкових джерел: кухликів церковних зборів, добровільних пожертвувань від парафіяльних церков і монастирів, особистих пожертвувань духовенства, залишкових церковних сум, прибутків від свічкового продажу, відсотків з кредитних банківських квитків, штрафів щодо духовного відомства, а також коштів, які виділялися з казни.

Наприкінці XIX – початку XX ст. відбулося розширення мережі установ станової опіки – відкрилися спеціальні каси взаємодопомоги – емеритальні й похоронні. Вони були соціально замкненими структурами й надавали допомогу винятково представникам духовного звання.

Положення 1864 р. про створення цих органів громадсько-церковної опіки розкрило механізм їх відкриття, джерела фінансування, представило динаміку та етапи розвитку церковнопарафіяльних опікунств у Харківській єпархії, визначено сильні та слабкі сторони їх діяльності.

Заснування церковних опікунств емеритальних кас та кас допомоги відбувалося внаслідок реформ 60-80-х років XIX ст. і було пов'язано зі спробою відновити церковнопарафіяльне життя всіх єпархій Російської імперії. Опікунства були громадськими закладами, вони користувалися підтримкою духовного та цивільного начальства. Органи станової опіки були слабкорозвиненими, і їх напрямки діяльності виявлялися в основному в таких напрямках, як утримання благодійних закладів та надання допомоги бідним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тригуб О.П. Історія Херсонської єпархії (1775-1918): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Національний університет «Києво-Могилянська академія». – Миколаїв, 2000. – 242 с.; Федорчук О.О. Православ'я в становленні культури Півдня України (кінець XVIII – початок XX століття): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Донецький нац. ун-т. – Донецьк, 2005. – 17 с., Линденмейер А. Добровольные благотворительные общества в эпоху великих реформ // Великие реформы в России 1856-1874 гг. – М., 1992. – С. 283-300.
2. Всеподданнейший отчет обер-прокурора Святейшего Синода по ведомству православного исповедания за 1836-1861, 1866-1914 гг. – Пг., 1916. – С. 24.
3. Об эмеритуре, как епархиальной мере, могущей содействовать улучшению содержания духовенства // Церковный вестник – 1876. – № 3-17 января. – С. 24-32.
4. Предложение об учреждении эмеритальной кассы для духовенства Таврической епархии // Херсонские епархиальные ведомости. – 1870. – № 17. – С. 465.
5. Проект устава эмеритальной кассы для духовенства Херсонской епархии // Херсонские епархиальные ведомости. – 1872. – № 5. – С. 135-142.
6. Устав эмеритальной кассы духовенства Херсонской епархии // Херсонские епархиальные ведомости. – 1897. – № 23. – С. 400.
7. Там само. – С. 401.
8. Там само. – С. 366.

Рецензент – к.і.н., доц. О.П. Тригуб.
Надійшла до редколегії 20.11.2008 р.